

פרשת וארא

"ושמי ה' לא נודעתי להם..."

שמות ו:ב-ג

(ב) נִדְבַר אֱלֹקִים אֶל־מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' (ג) וְאַתָּה אֶל־אֲבֹתֶיךָ אֵל־יִצְחָק וְאֵל־יַעֲקֹב בָּאֵל שְׁדַי וְשְׁמִי ה' לֹא נִדְעָתִי לָקֵם:

רש"י

(ב) וידבר אלוקים אל משה - דבר אתו משפט על שהקשה לדבר ולומר (לעיל ה כב) 'למה הרעותה לעם הזה': ויאמר אליו אני ה' - נאמן לשלם שכר טוב למתהלכים לפני. ולא להגם שלחתיך כי אם לקיים דברי שדברתי לאבות הראשונים. ובלשון הזה מצינו שהוא נדרש בכמה מקומות אני ה' נאמן ליפרע, כשהוא אמור אצל עונש, כגון (ויקרא יט יב) וחללת את שם אלוקיך אני ה', וכשהוא אמור אצל קיום מצות, כגון (ויקרא כב לא) ושמתם מצותי ועשיתם אותם אני ה', נאמן ליתן שכר:

(ג) וארא - אל האבות: בא-ל שדי - הבטחתים הבטחות ובכולן אמרתי להם אני א-ל שד-י:

ושמי ה' לא נודעתי להם - לא הודעתי אין כתיב כאן אלא לא נודעתי לא נכרתי להם במדת אמות שלי שעליה נקרא שמי ה' נאמן לאמת דברי, שהרי הבטחתים ולא קיימתי:

ספר הכוזרי מאמר ב

"וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי", ר"ל בדרך הכח והנצחון, כמו שאמר: (תהלים ק"ה:י"ד) "לא הניח אדם לעשקם ויוכח עליהם מלכים", ולא ברא להם מופת כאשר ברא למשה, ועל כן אמר (שמות ו' ג') "ושמי ה' לא נודעתי להם", ר"ל ובשמי ה', מפני שבמ"ת של "ב"א אל שדי תשרת לשניהם. ועשה עם משה וישראל מה שלא הניח ספק בנפשות שבורא העולם ברא את הדברים ההם בריאה חדשה מכוננת, כמו מכות מצרים וקריעת ים סוף והמן ועמוד הענן וזולתם, לא מפני שהם גדולים מאברהם יצחק ויעקב אך מפני שהם רבים והיה הספק בלבבם, והאבות היו בתכלית האמונה וברי הלבב, שאפילו לא היו פוגעים כל ימותם כי אם רעה לא היתה אמונתם באלוקים נחלשת, ולא היו צריכים אל כל זה.

נתיבות שלום

...יש לבאר ענין הנהגת שם שד-י ושם הוי"ה. דענין שם שד-י הוא שם הצמצום "שאמר לעולמו די", כדאיתא בחז"ל (חגיגה יב עמוד א) שבעת שנוברא הרקיע היה מתפשט והולך בלי גבול, עד שאמר הקב"ה לעולמו די ונעצר הרקיע מלהתפשט עוד, וענינו הנהגה על פי סדר ומשטר, וזהו ענין הנהגה בימי האבות שהיתה בשם שד-י שם הצמצום, שהיה רק הנהגה טבעית ע"פ סדר, ושמי ה' לא נודעתי להם, שבימיהם לא נמצא בתורה הנהגה נסית הרמוזה בשם הוי"ה. ורק ביצ"מ נתגלתה בחינת ההנהגה בשם הוי"ה, ההנהגה הנסית העליונה שהקב"ה בעצמו מנהיגה ואינו מוסרה לאחר, שהיא למעלה מכל סדרים וצמצום, דבגאולת מצרים שדד הקב"ה את כל מערכות הטבע, וכל סדר ההנהגה אז היה על טבעי למעלה מכל סדר ומשטר.

וטעם שינוי ההנהגה ביצ"מ, כי הקב"ה אינו מתנהג בהנהגה העליונה הזאת כי אם בשעה שמזכירים לה, ע"כ בימי האבות שהיה האפשרות להתנהג עמם בהנהגה שע"פ סדר לא היה צורך בהנהגה על טבעית, וע"כ היתה ההנהגה ע"פ הטבע. משא"כ ביצ"מ שע"פ סדר וטבעיות א"א היה שתהיה הגאולה, כי על פי לוח הזמנים היה זמן הגאולה צריך להיות בהשלמת ארבעה מאות שנה, ועדיין לא היה שייך הגאולה בבחינת בעייתה, וגם לאחישנה לא זכו שהיו משוקעים במ"ט שערי טומאה, וע"פ ההנהגה הטבעית לא היתה שייכת הגאולה ממצרים.

ולכן גילה הקב"ה את ההנהגה העליונה בבחינת "אני ה'", בלי כל סדר וכללים, וכמאת"כ "קול דודי הגה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות". והוא בבחינת על דרך משל למלך הלבוש בבגדי המלכות ורואה את בנו שנפל לבור של שופכין, שאז מתבטלים כל חוקי כבוד המלוכה, ואינו ממתין שאחרים יוציאורו, כי אם המלך בכבודו ובעצמו קופץ לבור השופכין, בבחינת "עמו אנוכי בצרה", שיורד עם בגדי מלכותו לתוך הבור כדי לחלץ את בנו משם. זה היה גלוי הגדול ביצ"מ, שקול דודי הגה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות, שבכדי להציל את בני ישראל שהיו כבר בסכנה ושקועים במ"ט שערי טומאה – ירד ממ"ה הקב"ה בכבודו ובעצמו בלי שום חשבונות. וכמרומו בראשית התגלות הקב"ה למשה בסנה, "הסנה בוער באש והאש איננו אוכל", שאהבת הקב"ה לישראל היא נאחית אפילו כשהם בבחינת בוער באש בטומאת מצרים, וכפירוש"י שם שנתגלה אליו מתוך הסנה משום "עמו אנוכי בצרה". וזה גם עניין כל האותות והמופתים שעשה הקב"ה ביצ"מ, אף שוודאי יכול היה הקב"ה להוציאם גם באופן טבעי, אלא שחפץ להראות ולגלות את ההנהגה העל טבעית שמתנהג עם ישראל, להודיע גדל הפלגת היבנתו לעם קרובו. וזה העניין שהגאולה היתה ע"י הקב"ה בעצמו, כמ"ד אני ה', "אני ולא מלאך אני ולא שרף" – אני ה' בכבודי ובעצמי.

דלכאורה מאי נפק"מ אלינו אילו היתה הגאולה ע"י מלאך או שרף, ומדוע היה צ"ל גילוי ההנהגה העליונה של אני ה' בכבודי ובעצמי. אלא דמרומו בכך עניין זה דהנהגת מלאך ושרף הם תחת הצמצום, שכוחם מוגבל רק לשליחות אליה בשלוח. וכאשר יצ"מ לא היתה יכולה להיות באופן טבעי לא היה שייך שתמסר להנהגת מלאך ושרף, כי אם ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, ההנהגה העליונה שלמעלה מכל טבעיות וסדר שאינה מוגבלת בגבול ותכלית. ולכן היתה הגאולה בבחינת אני ה' שהיא אי"ס ואין תכלית ולמעלה מכל טבעיות וצמצום...

בית הלוי (פרשת בא)

ליל שמורים הוא לה' הוא הלילה הזה לה' שמורים לבני ישראל. איתא במדרש בפרשה זו (שמו"ר יח יא) בעוה"ז עשה להם נסים בלילה על שם שהוא נס עובר אבל לע"ל יעשה להם נסים ביום על שם שהוא נס קיים, וכבר מבואר לעיל בפרשה וישלח דהגלות נמשל ללילה ומש"ה כשהגאולה באמצע הלילה הוא סימן דעדיין הם באמצע הגלות ויצטרכו עוד להשלים החשבון אבל לע"ל יהיה הגאולה ביום שהוא סימן שכבר נשלם הלילה והגלות, והענין דכבר כתבנו (פר' שמות) על הא דלא היו במצרים רק רד"ו שנה דגאלם באמצע הזמן והזמן שחסר אז הניח הקדוש ברוך הוא שישלימו אותו ישראל לסוף בגלות האחרון ויציאת מצרים היה רק פקידה באמצע הזמן והיה הכנה לגאולה העתידה כדי שיוכלו להגאל אח"כ כשישלימו הזמן, וכבר מבואר ענין זה בכמה מספרי הדרוש. והנה לפי"ז נמצא דעיקר ההבטחה שהיה בברית בין הבתרים שיגאלם בסוף הזמן כמו שאח"כ (בראשית טו) ואחרי כן יצאו ברכוש

גדול לא נתקיימה עדיין ויתקיים אח"כ כשיושלם הזמן, וזהו שאמר במדרש איכה (רבתי ג יג) השביעני במרורים הרוני לענה מה שהשביעני במרורים בלילי פסח הרוני לענה בליל ט"ב, דליל ט"ב לעולם חל בליל שחל בו פסח העבר, והוא לכוונה זו דע"י שגאולת פסח היה באמצע הזמן והוצרכו להשלים החשבון בגלות אחר ויצא מזה ליל ט' באב, ובאמת הוא חיזוק הלב שאנחנו בטוחים להגאל דכל ברית בין הבתרים עיקרו לא נתקיים עדיין, ובוזה נבין הא דאיתא בברכות (דף י"ב) כל שלא אמר אמת ויצוי שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו שנאמר (תהלים צב) להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות, ולכאורה הרי הני שני ברכות הם ענין אחד והם ברכות הגאולה ולמה באמת נחלקו בשתי לשונות הללו, ולפי מ"ש מוכן הישב דגאולה שהיא בשחרית היא קיימת וגאולה של לילה היא עוברת רק מביאה לידי אמונה ובטחון לגאולה העתידה ומש"ה בברכות גאולה של שחרית תיקנו אמת ויצוי דפירושו שהוא קיים ובשל ערבית תיקנו אמת ואמונה דהיא עוברת רק אנחנו נאמין דבודאי יהיה גאולה העתידה דגאולה הזאת מביאה לאמונה על העתיד וכמו שנתבאר. וזהו הטעם שאוכלין ביצים בליל פסח, ואיתא בש"ע (תעו ב) שהוא זכר לאבילות של תשעה באב והקשה הגר"א (במעשה רב) למה להזכיר האבילות בליל פסח. ולפ"ז נראה דמראין דגאולה זו שהיתה באמצע הזמן צמח ליל ט"ב ובא לחזק לב האדם שכל ההבטחות נאמרו על ביאת המשיח ועדיין לא נתקיימו לגמרי:

אמת ליעקב (פרשת בא)

החדש הזה לכם ראש חדשים

כתב הרמב"ן ז"ל: וכבר הזכירו רבותינו [ירושלמי ר"ה פרק א' הלכה ב'] זה הענין ואמרו שמות חדשים עלו עמנו מבבל כי מתחלה לא היו להם שמות אצלנו כו' אבל כאשר עלינו מבבל כו' חזרנו לקרוא החדשים שנקראים בארץ בבל להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י כי אלה השמות ניסן אייר וזולתם שמות פרסיים ולא ימצא רק בספרי גביאי בבל ובמגלת אסתר וכו' עכ"ל. והנה יש לתמוה, מדוע באמת עזבו לשון התורה ונקטו לשון פרס, ובפרט בשמות החדשים שיש בהם שמות ע"ז כגון תמוז. ובאמת מצינו שבימי בית שני היתה השפה המדוברת בישראל לשון ארמי, ורק דברי תורה כתבו בלשון הקודש, והלוא במצרים היו משבחים אותם שלא שינו את לשונם?

והנראה בזה, בהקדם מה שיש לחבין הא דאיתא ביומא [דף כ"א ע"ב] שבבית שני חסרו חמשה דברים, והראשון מהם הוא הארון אשר נגנו בימי יאשיהו המלך. ולכאורה משמע דהטעם שחסר הארון בבית שני הוא משום שנתעלם מן העין. אך לא כן משמע במסכת שקלים [פרק ו' משנה א'], דאיתא התם: מעשה בכהן אחד שהיה מתעסק וראה את הרצפה שהיא משונה מחברותיה בא ואמר לחבירו לא הספיק לגמור הדבר עד שיצתה נשמתו וידעו ביחוד ששם הארון נגנו עכ"ל המשנה, הרי אף שידעו איפה הארון נגנו אעפ"כ לא העלוהו למקומו בבית קדשי הקדשים, ובהכרח שהיתה סיבה מיוחדת שבבית שני לא יהיה הארון במקומו. מדוע?

נראה שעולי בבל, שבנו את הבית השני, ידעו כי לא זה הבנין אשר יעמוד לעולמים, ואין חזרתם לארץ ישראל בתקופה זו הגאולה השלמה. דעתם היתה כי בנין הבית בתקופה הזאת לא גועד אלא להכין את העם לתקופת הגלות הארוכה. על פי שורת הדין היו הם צריכים לישאר בבבל עוד זמן רב, אלא שראתה ההשגחה שכבר לאחר שבעים שנה של גלות בבל כבר נטמע ונתערב רוב העם עם הגויים, וברור כשמש היה כי אם יתעכבו בני ישראל בגלות מאות ואלפי שנים שאז בודאי לא יצליח העם

להשאר בזהותו המיוחדת ושוב לא יהיה את מי לגאול, ולכן חמל ה' על עמו והוציאם מבבל והחזירם, באופן זמני, לארץ ישראל, ובנה להם את בית הבחירה, והכל בכדי שישובו ויתחזקו ביסודות האמונה ויהיו מחוסנים לקראת תקופת הגלות המרה. בכדי להדגיש ולהמחיש לעם שעדיין הם לא נגאלו וכי בעצם עדיין הם בגלות, לא העלו את הארון, מקור הקדושה בבית הראשון, ממקום שנגזז והשאירוהו במקומו, כי עדיין אין הגאולה שלמה.

מחמת הכרתם זו, שעדיין לא הגיעה הגאולה השלמה, הנהיגו עולי בבל כמה וכמה ענינים שיהיו ערשם כמו שהיו נוהגים בתקופת הגלות, להראות שבאמת תקופת גלות בבל עדיין נמשכת והבנין הנבנה אינו אלא ארעי ועתיד להחרב. מחמת זה כשעלו מבבל חזרו לקרוא את שמות החדשים בשם שנקראו בבבל, וכמו שכתב הרמב"ן: "להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י", כלומר, כדי לזכור שבאמת לא נגאלו באופן מושלם. ולכן גם לשונם נשאר בלשון הגלות - לשון ארמי, ולא חזרו לדבר בלשון הקודש, מה שהיה מראה כאילו הם נגאלו באופן סופי. ונראה שזה גם הטעם מדוע נכתב התלמוד הירושלמי בארמית, דבשלמא הבבלי שנכתב בבבל נכתב בשפת המדינה, אבל הירושלמי שנכתב בארץ ישראל מדוע נכתב בארמית, אבל לדברינו נעשה זה מהטעם הנ"ל.

ועיין לעיל בפרשת ויחי [מ"ט פ"י] שביארתי לפ"ו מדוע באמת לא קם מלך ממלכות בית דוד בתקופה זו, כי להעמיד מלך מזרע המלוכה היתה באותה שעה כנגד רוח המקום, כי המלכות מלך ממשפחת דוד המלך היתה מתפרשת כאילו הגיעו קץ הימים והגאולה העתידה, ולכן לא העירו חכמי ישראל לבית השמונאים על שהמליכו עצמם אף שהיה זה באיסור וכמש"כ הרמב"ן שם, ועיי"ש.

לאור זה נבין דבר תמוה בסדר הנביאים, שהרי נבואת חגי, המתייחסת ברובה על בנין בית שני, נאמרה לאחר נבואת יחזקאל המבשרת לנו על אודות בנין הבית השלישי, ואדרבה עיקר שליחותו של חגי היתה לצוות לראשי יהודה לא לצפות ולהמתין לאחרית הימים אלא לבנות בינתיים מקדש שני. אבל זה צריך ביאור, מדוע נצטוו יחזקאל על הבית השלישי קודם שנצטווה חגי על הבית השני, לאיזה צורך הקדימו את המאורח? אמנם לפמש"כ שפיר ניחא, דנבואת יחזקאל אודות הבית השלישי בהכרח היתה צריכה להיות מוקדמת, כי זהו הבית שסימן את גאולת ישראל השלמה, ולנבואה זו ציפו בני ישראל מעת חורבן הבית הראשון - לגאולה העתידה, משא"כ חגי נצטווה על בית שני שהיה ארעי ובא בזמן גלות חלקית, ולכן נבואתו באה באחרונה, ודו"ק היטב בכל זה.

ולפי דברינו אלו יש לנו לבאר הפסוק להלן בפרשת בשלח [ט"ו פט"ז]: עד יעבר עמך ה' עד יעבר עם זו קנית, ובגמרא ברכות [דף ד' ע"א] איתא: עד יעבר עמך ה' זו ביאה ראשונה עד יעבר עם זו קנית זו ביאה שניה כו' אלא שגרם החטא, ועיי"ש, והיינו שבאמת היו צריכים רק לשני ביאות, היינו בנין בית ראשון בימי שלמה ובנין בית שלישי בימי המשיח, אבל גרם החטא שנתערבבו ונתבוללו בין הגויים והוצרך הקדוש ברוך הוא לגאלם באופן ארעי ולבנות בית שני כדי שלא ישתקעו באומות, ודו"ק.